

Штулер І.Ю.,

к.е.н., доцент,

*доцент кафедри фінансів та банківської справи,
Національна академія управління*

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОВАЖНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті досліджено стан національної економічної системи та розглянуто існуючу модель економічного розвитку національної економічної системи згідно з концепцією гомеостазису. Визначено, що внутрішні диспропорції національної соціально-економічної системи та негативні тенденції розвитку її складових призвели до десабілізуючих кризових явищ. Установлено, що обов'язковою умовою успішного розвитку національної економічної системи є забезпечення її гомеостазису.

Ключові слова: економічна система, рівновага, стійкість, глобалізація, гомеостазис.

Постановка проблеми. Одна з визначальних характеристик сучасної світової економіки – глобалізація – поставила перед більшістю країн питання пошуку нових форм і методів пристосування їх економічного та політико-правового середовища до сучасних викликів. Швидкоплинність зміни показників, які визначають конкурентоспроможність країни на міжнародних ринках, екстенсивний розвиток глобального середовища змушують більшу увагу звертати на проблеми забез-

печення рівноважного розвитку та встановлення національної конкурентоспроможності країни у глобальному вимірі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку національного господарства, економічного потенціалу та пошуку стану рівноваги економічних систем присвячено праці відомих вітчизняних учених: В.М. Геєця [1], С.А. Єрохіна [4], М.М. Єрошенко [5], В.В. Осокольського [6], Л.І. Федулової [8], В.Я. Шевчука [10].

Мета статті полягає у дослідженні стану національної економічної системи та виведенні прогнозних даних збалансованого розвитку вітчизняної економічної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існуючий стан і пропонувані перспективи не надають впевненості в очікуванні реалізації в Україні політики випереджаючого розвитку чи стійкого зростання. Важливим у стратегії розвитку України виступає потреба в ефективній економічній політиці керування країною.

Ключовою подією 2014 р. у розвитку національної економічної системи України став конфлікт між Україною і Росією, який поступово набув характеру локальної війни [3].

Втрати України від початку конфлікту, за офіційними оцінками, – понад 5 000 загиблих (у т. ч. 298 іноземних громадян на борту МН17), майже 11 тис. поранених, сотні тисяч вимушених переселенців, окупація 5% території, матеріальні збитки, що оцінюються мільярдами, падіння ВВП на 8%. Міжнародні організації звертають увагу на масовість порушень прав людини в зоні конфлікту. За попередніми оцінками, втрати від анексії Криму становлять понад 1 трлн. грн. [3].

Головною причиною конфлікту, що призвів до дестабілізації ситуації в Україні та унеможливило практичну реалізацію курсу на європейську інтеграцію, є відстоювана позиція громадян України під час акцій протесту.

До внутрішніх причин і передумов конфлікту слід віднести передусім наступні (рис. 1).

Увесь 2014 р. економічна система України вимушено функціонувала в несприятливих умовах. Зовнішня агресія завдала Україні невинуватих втрат і спричинила серйозні деструктивні процеси, зокрема, це: руйнація інфраструктури на території проходження бойових дій, втрата виробничих зв'язків і відсутність поставок ресурсів, часткова втрата зовнішніх ринків та зниження експортного потенціалу. У той же час таке необхідне для країни реформування залишилося нереалізованим, хоча окремі зміни і відбувалися, проте дуже повільно.

Рис. 1. Внутрішні диспропорції національної соціально-економічної системи, що призвели до ескалації конфлікту на Сході України [2; 3]

Негативні тенденції розвитку складових національної економічної системи України у 2014 р. представлено на рис. 2.

Характеристикою економічної динаміки України у 2014 р. є неоднорідність результатів діяльності за областями. Залежало це від територій, де відбувалися та продовжуються бойові дії. Відповідно, є всі підстави, що припинення агресії надасть шанс Україні на відновлення. Хоча і поступове, а в майбутньому і на посилення структурних трансформацій, що позитивно впливатиме на загальну економічну динаміку.

Розглянемо основні статистичні показники розвитку економіки України за секторами у 2014 р., наведеними Держстатистику України.

Промислове виробництво. Середній показник падіння промисловості по Україні склав 10,7% – і визначений він негативними показниками Луганської і Донецької областей (падіння на 30–40%). В інших індустріальних областях погіршення виявилось відносно незначним: у Дніпропетровській області – 8%, Запорізькій – 2%, Львівській – 3%. А в низці центральних і західних областей (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області) індекси промисловості виявилися додатними.

Також у 2014 р. стрімко зросли інфляційні процеси. Офіційна статистика наводить наступні дані: індекс споживчих цін становить 24,9% (зростання цін на продукти харчування на 24,8%), індекс цін виробників зріс на 31,8%. Головними причинами інфляційних процесів стало знецінення гривні (майже вдвічі) і здорожчання житлово-комунальних послуг на 34,3%.

Найвагомішою макроекономічною проблемою стало поєднання і взаємопосилення процесів інфляції і падіння виробництва. Розкручування цієї спіралі у 2014 р. призвело до падіння реального ВВП на рівні 7–8%.

Негативна поточна економічна динаміка посилюється значним падінням інвестицій. Обсяг валового нагромадження основного капіталу скоротився порівняно з 2013 р. приблизно на 25%, а частка інвестицій у структурі ВВП впала нижче 15%. В економіці це означає «вимивання» інвестиційного потенціалу та потенціалу економічного відновлення. У зв'язку з цим майже всі отримувані ресурси (як домогосподарств, так і державного сектору) йдуть на споживання, рівень якого у 2014 р. перевищив 90% ВВП. За таких умов структурні зміни в економіці відбуватися не можуть [7].

Суттєво погіршилися фінансові результати діяльності підприємств України. За результатами I–III кварталів 2014 р. збитки підприємств склали 168 млрд. грн. І що важливо, знизився прибуток прибуткових підприємств, і в той же час зросли збитки – збиткових підприємств. Слід відмітити, що частка збиткових підприємств у загальній кількості – понад 44%. Це погіршує коротко- та середньострокові перспективи економічного відновлення.

Валютна і монетарна політика. Ключовим дестабілізуючим фактором 2014 р. стала девальвація гривні. Слід відмітити, що це найобвальніша девальвація гривні за всю історію її існування. Це призвело до галопуючої інфляції, падіння купівельної спроможності гривні та, відповідно, заощаджень і добробуту населення, посилення боргового навантаження та поглиблення проблем українських банків. Регуляторна політика НБУ виявилася малоефективною.

Державні фінанси. У 2014 р. посилювалися дисбаланси державних фінансів. Дефіцит консолідованого бюджету оцінюється на рівні 5–6% ВВП, насамперед унаслідок економічної кризи та втрати бази оподаткування Донбасу. Водночас зросли видатки держбюджету, пов'язані з «до капіталізацією» НАК «Нафтогаз» (понад 100 млрд. грн.), покриттям дефіциту Пенсійного фонду, а також зростанням витрат, зумовлених розширенням внутрішньої міграції (унаслідок війни на Донбасі). За таких умов сукупний дефіцит державних фінансів перевищив 10% ВВП [7].

Значною мірою квазіфискальний дефіцит був профінансований через ОВДП – всього у 2014 р. розміщено облігацій обсягом понад 205 млрд. грн. (погашено – на 95 млрд. грн.). Водночас зазнали провалу плани фінансування за рахунок приватизації – надходження від неї склали лише 10% від запланованих 17 млрд. грн.

Зовнішньоекономічний сектор. Депресивні тенденції в економіці позначилися на зовнішній торгівлі: за попередніми даними, падіння експорту (товарів і послуг) досягло 17%, імпорту – 24%. Відтак, суттєво знизився дефіцит рахунку поточних операцій – до \$5 млрд. (або 4% ВВП).

Однак, паралельно відбулась переорієнтація української економіки на європейські ринки, зокрема, у частині експорту певних продуктів агропромислового комплексу. Це значною мірою обумовлено підписанням Угоди про асоціацію України з ЄС і наданням з боку ЄС преференцій у доступі України на ринок ЄС.

Однак в ситуації, що склалася, перед Україною постав шанс використати потенціал девальвації національної валюти для нарощування експорту та досягнення позитивного сальдо за

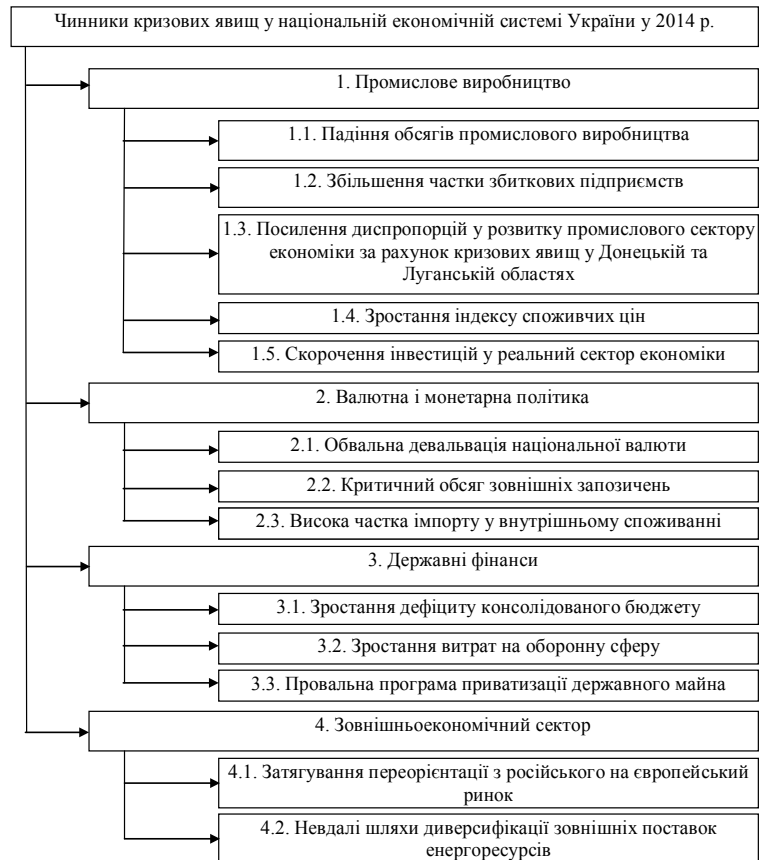

Рис. 2. Чинники дестабілізуючих кризових явищ у національній економічній системі України у 2014 р. [2; 6]

поточним рахунком платіжного балансу. Це надало б змогу відновити зовнішню рівновагу. Проте Україна не змогла ефективно використати цю можливість. Причиною стала втрата контролю над територією, де розташовані більшість експортоорієнтованих підприємств, а також порушення виробничих взаємозв'язків.

У 2014 р. виникло явище подвійного дефіциту платіжного балансу – як за поточними операціями, так і за рахунком руху капіталу та фінансів. Причина погіршення фінансового рахунку полягає не лише у значному ускладненні умов зовнішніх запозичень через вкрай низькі кредитні рейтинги українських позичальників (оцінки провідними рейтинговими агенціями – на рівні де-факто переддефолтного стану).

Інфляція зменшує реальні доходи, а отже, і стискає реальний платоспроможний попит, що, своєю чергою, веде до поглиблення спаду виробництва. Спад виробництва та торгівлі обмежує базу оподаткування, посилюючи розбалансованість державних фінансів, що призводить до ще більшого посилення інфляційних процесів.

Попри політичні та економічні ускладнення Україні вдалося уникнути дефолту, вчасно та в повному обсязі розрахуватися за зовнішніми зобов'язаннями, насамперед завдяки значній фінансовій допомозі міжнародних фінансових інститутів і найкрупніших розвинутих країн.

При цьому вперше за останні роки було досягнуте абсолютне зниження сукупної зовнішньої заборгованості країни – більш ніж на \$6 млрд. (з \$142,1 млрд. до \$135,9 млрд., станом на кінець III кварталу) [7].

Однак перевищення виплат боргів над надходженням коштів зумовило й певний дефіцит ресурсів для реалізації необхідних стабілізаційних заходів і реформування економіки. Певною мірою це стало наслідком того, що Україна отримала помітно менший обсяг фінансування, ніж передбачалося, насамперед унаслідок низької результативності реформ і неповного виконання зобов'язань перед МВФ.

Отже, результати 2014 р. вказують на поглиблення кризового стану національної економіки. Між тим упродовж 2014 р. хоч і повільно, але відбувалися процеси її адаптації до нових умов, часткова заміна втрачених економічних і фінансових джерел, що дозволило уникнути неконтрольованого розпаду економіки. Водночас залишаються актуальними проблеми суперечностей у діяльності влади та недостатнього темпу реформування базових інститутів.

Україна увійшла у 2015 р. з накопиченими попередніми роками структурними та макроекономічними дисбалансами, що визначають низьку конкурентоспроможність: високою залежністю ВВП від напівсировинного та низькопродуктивного експорту; вузькими та нерозвинутими внутрішніми виробничими та товарними ринками; значним рівнем диференціації доходів; непрозорою і корумпованою системою державних фінансів; слабкими грошовими та фінансовими ринками тощо.

З огляду на найбільш імовірний сценарій конфлікту на Донбасі економічна система розвиватиметься в умовах вилучення з економічного обороту певної частини території і розташованих на ній промислових підприємств, руйнації інфраструктури. Зберігатиметься високий рівень залежності від зовнішньої фінансової допомоги та потреба в масштабних інвестиціях, необхідною умовою чого є стрімкі та результативні реформи.

Прогнозні дані розвитку національної економічної системи України у 2016 р., за даними Міністерства економічного розвитку, представлено в табл. 1.

Реальний сектор. За оцінками експертів, у 2015–2016 рр. слід очікувати подальшого погіршення виробничих показників, насамперед у I півріччі 2015 р. – з огляду на період необхідної адаптації бізнесу до нових нормативно-правових умов, а також на т. зв. «ефект бази» (на початку 2014 р. економіка функціонувала ще в докризовому режимі). Отже, падіння ВВП у I півріччі може скласти 5–7%. На певне покращання можна сподіватись у II півріччі.

Таблиця 1

Прогнозні дані збалансованого розвитку національної економічної системи України у 2016 р. [8]

Фактори розвитку	Прогнозні тенденції
1. Падіння реального ВВП	У 2016 р. продовжуватиметься падіння реального ВВП на 4,5–5,5%. Серед головних чинників падіння залишаються: незадовільні умови економічної діяльності, розширення обмежень у фінансовій і монетарній сферах, збереження валютної і цінової нестабільності та загальної економічної невизначеності, суттєве зниження доходів і добробуту населення, а отже й рівня платоспроможного попиту.
2. Високий рівень інфляції	Інфляція не матиме шокового характеру, скоріш за все, вона буде на рівні нижчому, ніж у 2014 р. – 16–18%, насамперед унаслідок низької купівельної спроможності населення, що обмежуватиме зростання цін.
3. Посилення валютних дисбалансів	Несприятливою буде ситуація, пов'язана з валютною політикою: ризики подальшої девальвації і втрати вартості гривні є надвисокими насамперед через глибоку кризу довіри до політики центрального банку.
4. Скорочення дефіциту бюджету	Найважливішим завданням для влади стане фінансова стабілізація через скорочення дефіциту держбюджету насамперед за рахунок закриття каналів неефективного використання державних коштів і корупційних схем.
5. Збалансування витратної частини державного бюджету	Одним із центральних завдань буде також здійснення т. зв. бюджетної оптимізації, тобто значного скорочення та раціоналізації витратної частини бюджету. Зважаючи на очікуване падіння ВВП, найвірогідніше, збалансування номінальних показників бюджету відбуватиметься передусім за рахунок інфляційної складової – зростання цін, що одночасно дозволить отримувати відносно більші податкові надходження і здійснювати відносно менші реальні виплати.
6. Посилення диверсифікації ринків збуту українських товарів	Створення умов для ліквідації монопольної залежності від російського ринку за окремими напрямками торгівлі (машинобудування, переробна та добувна промисловість).

Інфляція не матиме шокового характеру, скоріш за все, вона буде на рівні нижчому, ніж у 2014 р. – 16–18%, насамперед унаслідок низької купівельної спроможності населення, що обмежуватиме зростання цін. Проте в умовах уже критично низького рівня доходів у переважній частині населення навіть такі показники інфляції означають, що в країні посилюватиметься соціально-економічна нестабільність, зростатиме рівень бідності.

Валютні дисбаланси. Ризики подальшої девальвації і втрати вартості гривні є й надалі високими. Обумовлено це кризою довіри до політики центрального банку. Валютна стабілізація є першочерговим завданням влади, оскільки від цього значною мірою залежатиме соціально-економічна стабільність у цілому. Реалізація цього завдання визначатиметься переважно перспективами відновлення нормальних регулюючих функцій з боку НБУ – як у частині загальної монетарної політики, так і валютного регулювання та регулювання банківського сектору.

Державні фінанси. Другим найважливішим завданням для влади у 2015–2016 рр. стане фіскальна стабілізація через скорочення дефіциту держбюджету, насамперед за рахунок закриття каналів неефективного використання державних коштів і корупційних схем.

Одним із центральних завдань буде також здійснення бюджетної оптимізації, тобто значного скорочення та раціоналізації витратної частини бюджету. Зважаючи на очікуване падіння ВВП, збалансування номінальних показників бюджету відбуватиметься за рахунок інфляційної складової, а саме – зростання цін, що одночасно надасть змогу отримувати більші податкові надходження і здійснювати менші реальні виплати [9, с. 119].

Зростання доходів бюджету може відбуватися за рахунок реструктуризації податкової системи. Так, у 2016 р. очікується скорочення надходжень від податку на прибуток (що природно в умовах економічного спаду), а також від мита та податків на імпорту (унаслідок значного рівня знецінення гривні частина імпорту стає економічно не вигідною). Одночасно Уряд очікує на отримання коштів від ПДВ, акцизів, рентних платежів тощо. Для місцевих бюджетів певне значення матиме й податок на нерухоме майно.

Зовнішні економічні зв'язки. Одним із першочергових завдань економічної політики у 2015–2016 рр. стане диверсифікація ринків збуту вітчизняних товарів і послуг, створення умов для ліквідації монопольної залежності. На основі досягнутої шляхом адаптації до європейських норм конкурентоспроможності Україна може істотно розширити присутність і на ринках інших країн, включно з ринками ЄАВТ, Китаю та інших держав Східної Азії, Африки, Латинської Америки.

Одним із важливих напрямів має стати процес вбудовування українських підприємств у глобальні мережі створення вартості через входження їх до системи потужних транснаціональних компаній світу.

У цілому можна очікувати зростання українського експорту за певної стагнації імпорту. Це може призвести до суттєвого покращання сальдо торговельного балансу та рахунку поточних операцій загалом і створить значно кращі передумови для обслуговування зовнішніх запозичень.

Міжнародна економічна і фінансова допомога. Країна увійшла у 2015 р. з високими внутрішніми й зовнішніми боргами, а з тим – і значними виплатами. Сукупний обсяг обов'язкових зовнішніх платежів становить понад \$12 млрд. Такі безумовні зобов'язання не лише є складними для виконання в

умовах економічної кризи, але й справляють значний тиск на державні фінанси, стійкість національної валюти.

Отже, перспективи розвитку економіки України у 2016 р. значною мірою залежатимуть від здатності Уряду ініціювати позитивні структурні перетворення, започаткувати кардинальні інновації. Це можливо за умови підтримки бізнесу, лібералізації підприємницької діяльності, скасування адміністративних і бюрократичних обмежень, сприяння ведення бізнесу тощо.

Очікується зменшення корупції у системі державних закупівель, головними запобіжниками будуть максимальні відкритість і прозорість, тобто вільний доступ до інформації про державні закупівлі – влада й суспільство виходять з того, що без належного доступу до інформації про використання грошей (податків) і власності громадян ефективна боротьба з корупцією є неможливою. Розширено можливості громадського контролю над державними закупівлями. Законодавчо скасовані дискримінаційні умови участі в державних закупівлях іноземних компаній.

Висновки. Проаналізувавши все вищевикладене, встановлено, що основними причинами в проблемах розвитку національної економічної політики України є: нерациональне використання соціальних видатків та неефективність їх цільового спрямування; зниження спроможності вітчизняної економіки до задоволення внутрішнього попиту, незадовільна структура економічного зростання; значний рівень монополізації окремих секторів економіки; недосконалість ринкових механізмів регулювання цін. Також визначено, що макроекономічна динаміка і прямиї зв'язок між основними чинниками економічного зростання переконують у кризі існуючої моделі соціально-економічного розвитку.

Аналіз 2014 р. указує на поглиблення кризового стану національної економіки. Між тим упродовж 2014 р. хоч і повільно, але відбувалися процеси її адаптації до нових умов, часткова заміна втрачених економічних і фінансових джерел, що дозволило уникнути неконтрольованого розпаду економіки. Водночас залишаються актуальними проблеми суперечностей у діяльності влади та недостатнього темпу реформування базових інститутів.

Таким чином, можна зробити висновок, що найближчим часом не доводиться сподіватися на те, що національна економічна система позбудеться кризових явищ, проте відбуватиметься пожевлення процесів її реформування в напрямку євроінтеграції.

Література:

1. Геєць В.М. Інноваційні перспективи України : [монографія] / В.М. Геєць, В.П. Семиноженко. – Х. : Константа, 2006. – 272 с.
2. Відновлення України – план дій / Офіційний сайт КМ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247573184.
3. Донбас у руїнах / Український кризовий медіа центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uacrisis.org/wp-content/uploads/2014/10/donbass-russ.jpg>.
4. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : [монографія] / С.А. Єрохін. – К. : Світ Знань, 2002. – 528 с.
5. Організаційно-економічні аспекти інноваційного оновлення національного господарства : [монографія] / Наук. ред. М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін. – К. : НАУ, 2008. – 216 с.
6. Оскольський В. Про економічну політику сталого розвитку в Україні / В. Оскольський // Економіка України. – 2014. – № 6. – С. 4–13.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Федулова Л.І. Прогнозування інноваційно-технологічного роз-

- витку економіки як складова вибору стратегії виходу з кризи / Л.І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2014. – № 3. – С. 5–18.
9. Чечель О.М. Основні стратегічні пріоритети інноваційної складової економічної політики держави / О.М. Чечель // Економіка та держава. – 2014. – № 1. – С. 118–120.
10. Шевчук В.Я. Формування інноваційної моделі сталого розвитку України в посткризовий період / В.Я. Шевчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2010/1-2/20103.html/>.

Штулер И.Ю. Перспективные направления обеспечения равновесного развития национальной экономической системы в условиях глобализации

Аннотация. В статье исследовано состояние национальной экономической системы и рассмотрена существующая модель экономического развития национальной экономической системы согласно концепции гомеостаза. Определено, что внутренние диспропорции национальной социально-экономической системы и негативные тенденции развития ее составляющих привели к дестабилизирующим кризисным явлениям.

Установлено, что обязательным условием успешного развития национальной экономической системы является обеспечение ее гомеостаза.

Ключевые слова: экономическая система, равновесие, устойчивость, глобализация, гомеостазис.

Shtuler I.J. Perspective directions to ensure the equilibrium of the national economic system in globalization

Summary. In the article the state of the national economic system and reviewed the current model of economic development of the national economic system according to the concept of homeostasis. Determined that internal disparities of national socio-economic system and the negative trends of its components destabilizing led to the crisis. Established that a prerequisite for successful development of the national economic system is to provide its homeostasis.

Keywords: economic system, balance, stability, globalization, homeostasis.